

Lik povijesnog Isusa u izvanbiblijskim izvorima

Curkić, Antonio

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:066076>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Preddiplomski studiji filozofije i povijesti

Antonio Curkić

Lik povijesnog Isusa u izvanbiblijskim izvorima

Završni rad

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić, docent
Sumentorica: dr. sc. Dora Ivanišević, poslijedoktorandica

Osijek, 2022.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet Osijek
Odsjek za povijest
Preddiplomski studiji filozofije i povijesti

Antonio Curkić

Lik povijesnog Isusa u izvanbiblijskim izvorima

Završni rad

Humanističke znanosti, povijest, antička povijest

Mentor: doc. dr. sc. Zlatko Đukić, docent

Sumentorica: dr. sc. Dora Ivanišević, poslijedoktorandica

Osijek, 2022.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napisao/napisala te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s navođenjem izvora odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan/suglasna da Filozofski fakultet u Osijeku trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta u Osijeku, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, 12. rujna 2022.

Antonio Curkio, O122233261

Ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Isus Krist je prema kanonskoj kršćanskoj predaji zbog svog nauka i osnivanja vjerske sekte raspet pod Poncijem Pilatom. Niz izvanbiblijskih izvora sadrže biografske crtice o Isusu, a to su: djela na latinskom povjesničara Gaja Svetonija Trankvila, rimskog državnika i pisca Plinija Mlađeg i povjesničara Kornelija Tacita; spisi na grčkom povjesničara Tala, filozofa Celza, satiričara Lukijana i pismo na sirijskom stoika Mara bar Serapiona; spis povjesničara Josipa Flavija i židovski vjerski zakonik Talmud. Svetonije i Tacit su kršćanstvo smatrali politički i društveno subverzivnim, Tal i Celzo osporavaju dijelove kršćanskog nauka poput rođenja od djevice ili tame za vrijeme Isusove smrti, dok je Mara naveo da je Isus mudar i da je donio nove zakone. Lukijan je također kazao da je Isus donio nove zakone i da je raspet u Palestini. Josip je Isusa smatrao mudrim te je naveo da je Isus bio čudotvorac koji je osnovao kršćanstvo a koje je opstalo sve do njegova vremena u posljednjoj četvrtini prvog stoljeća. U Talmudu je zapisan protukršćanski narativ u kojem se osporava kršćansko učenje o Isusu, ali se ne osporava njegovo povijesno postojanje. Dakle, ti navedeni izvori ukazuju na to da je Isus uistinu postojao, da je zbog širenja svog nauka raspet u Palestini i da su kršćani nastavili slijediti njegov nauk i zakone bez obzira na to što su zbog svoje vjere u Isusa bili kažnjavani i stigmatizirani.

Ključne riječi: povijesni Isus, izvanbiblijski izvori, kršćanstvo

Sadržaj

1. Uvod.....	1
2. Rimski izvori.....	2
2.1 Gaj Svetonije Trankvil.....	3
2.2. Plinije Mlađi.....	5
2.3. Kornelije Tacit.....	6
3. Grčki izvori.....	9
3.1. Tal.....	9
3.2 Celzo.....	10
3.3. Lukijan.....	11
3.3. Mara bar Serapion.....	12
3. Židovski izvori.....	14
3.1 Josip Flavije.....	14
3.2. Talmud.....	16
4. Zaključak.....	18
5. Literatura.....	19

1. Uvod

Pitanje povijesnog Isusa kompleksna je historiografska tema, jer se lik Isusa Krista tradicionalno prvenstveno promatrao u kontekstu kršćanske teologije. Ipak, u posljednjih stotinjak godina povjesničari sve više pišu o izvanbiblijskim izvorima o Isusu.¹ U ovome radu je analizirano devet takvih izvora, a podijeljeni su u tri poglavlja. U drugom poglavlju prikazani su latinski izvori, a to su tekstovi povjesničara Gaja Svetonija Trankvila (1./2. st.), državnika i pisca Plinija Mlađeg (1./2. st.) i povjesničara Kornelija Tacita (1./2. st.). U trećem poglavlju analizirani su grčki izvori, među koje spadaju tekstovi povjesničara Tala (1. st.), filozofa Celza (2. st.), satiričara Lukijana (2. st.) i sirijskog stoika Mara bar Serapiona. Naposljetku, u četvrtom poglavlju prikazani su židovski izvori, a to su *Židovske starine* židovskog povjesničara Josipa Flavija (1. st.) i židovski religijski zakonik *Talmud*.

Cilj ovoga rada je analizom relevantnih ulomaka iz gorenavedenih djelā steći uvid u historiografsko pitanje historiciteta Isusa iz Nazareta te steći uvid u lik i djelo povijesnog Isusa, a s ciljem da razumijemo ključne aspekte njegova života, poput širenja učenja među grupom sljedbenika te smrti na križu. Također, ovaj se rad dotiče običaja kršćanskih zajednica prvog stoljeća putem kojih se nastoji rasvijetliti naslijeđe povijesnog Isusa.

Rimljani su zauzeli Palestinu 63. godine pr. n. e.² Godine 41./40. pr. n. e. Palestinu su zauzeli Parti, ali ju je uz pomoć Rimljana vratio židovski vojskovođa Herod, koji je kao kralj vladao Judejom i Samarijom od 40. godine pr. n. e. sve do svoje smrti 4. godine pr. n. e. Od 6. godine po. n. e. Rimljani uvode direktnu vlast nad Judejom, a nad kojom je među inima upravljao i Pilat s titulom prefekta u periodu od 26. do 36. godine, a pod kojim je, prema kršćanskoj predaji, ubijen Isus.³ Nezadovoljni rimskom vlašću Židovi prvog stoljeća šire vjerovanje u dolazak mesije koji će donijeti novo doba u kojemu bi dominirao Izrael.⁴ U takvom ozračju se rađa i kršćanski pokret sačinjen od seljaka Galileje, a koji se kasnije proširio i među ostalim Izraelcima i Samarićanima.⁵

¹ Robert E. Van Voorst, *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence* (Grand Rapids, Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2000), 2.

² Richard A. Horsley, „Unearthing a People's History”, u *Christian Origins: A People History of Christianity, Volume 1*, ur. Richard A. Horsley (Minneapolis: Fortress Press, 2005), 6–7.

³ Martin Goodman, „Judea”, u *Cambridge Ancient History Vol. 10. The Augustan Empire, 43 B. C.–A. D. 69*, ur. Alan K. Bowman, Edward Champlin i Andrew Lintott (Cambridge: Cambridge University Press, 1996), str. 751.

⁴ *Isto*, 767.

⁵ Horsley, „Unearthing a People's History”, 6.

2. Rimski izvori

Tri rimska suvremenika, Gaj Svetonije Trankvil (1./2. st.), Plinije Mlađi (1./2. st.) i Kornelije Tacit (1./2. st.) su u svojim djelima spomenuli Krista i kršćane, te predstavljaju najstarija izvanbiblijska svjedočanstva o povijesnom Isusu i pružaju uvid u vladajući rimski stav o Kristu i kršćanima.⁶ Njihov se stav treba razmotriti u kontekstu vladajućih vjerskih ideja njihova vremena. Naime, Rimljani su razlikovali javnu i privatnu sferu religije, te su u Rimskom Carstvu uz službene, državne kultove tolerirani i drugi, lokalni kultovi.⁷ Podrazumijevalo se da se obredi državnih kultova vrše u ime i za dobrobit čitave zajednice rimskih građana bilo da oni u njima neposredno sudjeluju ili ne.⁸ Stoga su svi od cara do lokalnih elita iskazivali poštovanje prema državnim bogovima.⁹ S druge pak strane, rimske autoritete su više zanimali društveni i politički aspekti privatnih vjerskih kultova nego što ih je zanimao njihov vjerski aspekt.¹⁰ Tek kada bi pripadnici određenog kulta počeli činiti društveno nepoželjne stvari tek onda bi se taj kult zabranjivao i kažnjavao.¹¹ Židovstvo i kršćanstvo kao monoteističke religije nisu bile kompatibilne s rimskim religijskim pluralizmom, jer je prihvaćanje samo jednoga božanstva nužno vodilo do odbacivanje ostalih. Tako su se kršćani negativno odnosili spram ostalih vjerovanja pa su druge bogove nazivali lažnima ili demonima.¹² Primjerice, Justin Mučenik, starokršćanski pisac i apologet iz 2. stoljeća, tradicionalne rimske bogove naziva zlodusima.¹³ Takav stav kršćana prema ostalim religijama je zasigurno morao izazvati reakciju i s druge strane.

Rimska vjerska misao razlikovala je dva važna pojma, naime *religio* i *superstitio*.¹⁴ *Religio* je označavao vjerski sustav rimskih građana, a *superstitio* je od sredine 1. st. n. e. počeo označavati vjerske sustave i kultove drugih etničkih zajednica.¹⁵ Kao što je već navedeno, rimski su građani imali obvezu štovati državne kultove i to je spadalo pod kategoriju *religio*, dok je *superstitio* isprva označavao neprimjeren odnosno pretjeran iskaz štovanja i zastranjivanje u pretjeranu sklonost ritualima i bogovima, a to se nije smatralo

⁶ Gillian Clark, *Christianity and Roman Society* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 18.

⁷ Clifford Ando, *Imperial Rome AD 193 to 284: The Critical Century* (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012), 55.–56. Clark, *Christianity and Roman Society*, 5.

⁸ Ando, *Imperial Rome*, 55.–56.

⁹ Mary Beard, John North, Simon Price, *Religions of Rome: Volume I, A History* (Cambridge: Cambridge University Press, 1998), 216.

¹⁰ A. N. Sherwin-White, *Fifty Letters of Pliny: Selected and edited with introduction and notes by A. N. Sherwin-White, M.A. Fellow and tutor st. John's College, Oxford. Second edition* (Oxford: Oxford University Press, 2000), 172.

¹¹ *Isto.*

¹² Clark, *Christianity and Roman Society*, 8.

¹³ Justin, *Apologije* (Split: Verbum, 2012), 21.

¹⁴ Beard, North, Price, *Religions of Rome*, 215.

¹⁵ *Isto.*

prirodnim niti prihvatljivim.¹⁶ Krajem prvog stoljeća došlo je do proširenja termina *superstitio* te je i koncept magije potpao pod njega, a početkom drugog stoljeća taj je termin sve češće označavao vjerske prakse stranaca (lat. *peregrini*) odnosno autohtonih zajednica koje nisu imale rimsko građansko pravo, pa su tako Tacit i Plinije Mlađi kategorizirali kršćanstvo kao *superstitio*.¹⁷ Dakle, kršćanstvo je smatrano društveno subverzivnim pa su rimske vlasti mogle sumnjati na njihovu urotničku prirodu.¹⁸ Dakle, Svetonije, Plinije Mlađi i Tacit djeluju u takvom kulturnom kontekstu pa su i oni kršćanstvo promatrali kao novu društveno opasnu sektu.

2.1 Gaj Svetonije Trankvil

Gaj Svetonije Trankvil (1./2.st), biograf i tajnik cara Hadrijana, autor je djela *Životopisi careva* koje je gotovo u cijelosti sačuvano te obuhvaća biografije rimskih vladara od Cezara do Domicijana,¹⁹ a objavljeno je oko 120. godine.²⁰ Pišući o caru Klaudiju, Svetonije navodi sljedeće: »Židove, koji su na nagovaranje Hresta neprestano izazivali nemire, [Klaudije] protjera iz Rima«.²¹

Ključan problem toga Svetonijeva navoda jesu pitanja: je li riječ o kasnijoj kršćanskoj interpolaciji, a ako je riječ o autentičnoj rečenici, tko je bio Hrest, odnosno jesu li Hrest i Krist ista osoba. Robert. E. Van Voorst, američki teolog i sveučilišni profesor novozavjetne literature, smatra da bi kršćanski autori znali pravilno napisati ime Krist pa isključuje mogućnost interpolacije.²² Što se pak tiče pitanja identiteta Svetonijeva Hresta, Van Voorst smatra kako je moguće da su Hrest i Krist bili ista osoba. A. N. Wilson, američki autor biografije apostola Pavla, smatra da su Hrest i Krist nedvojbeno ista osoba.²³ Suprotne stavove iznijeli su Stephen Benko, američki profesor i stručnjak za starokršćansko razdoblje, te američki povjesničar Richard Carrier. Benko i Carrier smatraju da je Hrest bio Židov iz Rima koji nema nikakve veze s povijesnim Isusom.

Van Voorst navodi da se od 9. do 15. stoljeća brojni prepisivači nisu odlučili zamijeniti ime Hrest s imenom Krist, što upućuje na to da ima smisla da baš na tom mjestu stoji ime Hrest.²⁴ Uz to, Benko ukazuje na to da je ime Hrest bilo često u Rimu te napominje kako je Tacit kasnije naveo izraz kršćani, a ne krešćani, što znači da bi znao kako se nazivao čovjek

¹⁶ Beard, North, Price, *Religions of Rome*, 216–217.

¹⁷ *Isto*, 218–221.

¹⁸ Clark, *Christianity and Roman Society*, 20.

¹⁹ Dubravko Škiljan, *Leksikon antičkih autora* (Zagreb: Matica hrvatska, 1996), 556.

²⁰ Van Voorst, *Jesus*, 30.

²¹ Gaj Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva* (Rijeka: Riječka tiskara, 1978), 210.

²² Van Voorst, *Jesus*, 30.

²³ A. N. Wilson, *Paul: The Mind of the Apostle* (London, New York: W. W. Norton & Company, 1997), 104.

²⁴ Van Voorst, *Jesus*, 32.

po kojemu kršćanski pokret nosi ime.²⁵ Na temelju kataloga židovskih natpisa iz Rima i zapadnih provincija, Van Voorst odbacuje Benkov argument, jer se ime Hrest ne pojavljuje među židovskim imenima u katakombama.²⁶ Također, Van Voorst smatra da je i drugi Benkov argument neutemeljen, jer činjenica da je Svetonije znao napisati izraz kršćani, prema Van Voorstu, ne znači da je znao da je ime Hrest zapravo pogrešno.²⁷

S druge pak strane, Benko ukazuje na to da su Židovi sudjelovali u lokalnim nemirima pa iznosi primjer nemira u Aleksandriji 38. godine kada je grad posjetio novoimenovani židovski kralj Agrippa I.²⁸ Dakle, moguće je da Židovi, »koji su na nagovaranje Hresta neprestano izazivali nemire«,²⁹ nisu bili nikakvi kršćani, nego upravo Židovi, a koje nije potaknuo Krist, već, kako Carrier zaključuje, židovski demagog³⁰ Hrest.³¹ Taj je Hrest očito bio poznat i Svetoniju i njegovim kolegama, jer Svetonije nije našao za shodno napraviti digresiju u kojoj će pojasniti tko je bio dotični Hrest.³² Također, Carrier tvrdi da progon svih Židova u to vrijeme nije bio moguć, kao što to tvrde *Djela apostolska* (Dj 18, 2), jer je broj Židova u Rimu bio prevelik.³³

Iako je Carrierova interpretacija moguća, Van Voorst smatra da je problem u vezi sa Svetonijevim Hrestom nešto drugačije prirode. On navodi da je važno shvatiti etimologiju riječi Hrest i Krist, kako bi se razumjela Svetonijeva izjava. Dakle, ime Krist dolazi od grčke riječi *christos* koja znači »pomazan«. ³⁴ S druge strane ime Hrest potječe od grčkog izraza *chrēstos*, što znači »dobar, izvrstan«. ³⁵ Stoga, Van Voorst smatra da je moguće kako je do promjene izvornog izraza Krist u Hrest došlo zbog smislenijeg značenja potonjeg imena.³⁶

2.2. Plinije Mlađi

Gaj Plinije Cecilije Sekundo Mlađi (1./2. st.) bio je rimski državnik i govornik te autor zbirke pisama *Pisma Trajanu* koja su nastala u korespondenciji s carem za vrijeme Plinijeve službe u Bitiniji.³⁷ On je objavio devet knjiga svojih pisama, a posljednja, deseta knjiga njegovih

²⁵ Stephen Benko, *Pagan Rome and the Early Christians* (London: B. T. Batsford LTD., 1985), 18.

²⁶ Van Voorst, *Jesus*, 33. Svoj stav Van Voorst temelji na istraživanjima Davida Noya u knjizi *Jewish Inscriptions of Western Europe*.

²⁷ *Isto*, 34.

²⁸ Benko, *Pagan Rome*, 19.

²⁹ Svetonije, *Dvanaest rimskih careva*, 210.

³⁰ U antičko vrijeme izraz demagog je doslovno značio »vođa naroda«.

³¹ Richard Carrier, „The Prospect of a Christian Interpolation in Tacitus, ‘Annals’ 15.44”. *Vigilae Christianae* 68 (2014), br. 3: 272., pristup ostvaren 29. IV. 2022., <https://www.jstor.org/stable/24754364>

³² *Isto*.

³³ *Isto*, 270–271.

³⁴ Van Voorst, *Jesus*, 34.

³⁵ *Isto*, 33.

³⁶ *Isto*, 35.

³⁷ Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, 474.

pisama objavljena je posthumno.³⁸ U 96. pismu Plinije šalje upit Trajanu kako bi dobio upute za postupanje s kršćanima, a u 97. pismu car mu daje tražene upute.

Van Voorst kaže da je 96. pismo stilski podudarno s ostalim pismima iz desete knjige pisama.³⁹ Plinije Mlađi Isusa spominje na tri mjesta te se prema njemu odnosi kao božanskom vođi religije, koju Plinije naziva praznovjerjem (*superstitio*), ali ga povijesni Isus uopće ne zanima.⁴⁰ Car Trajan u svom odgovoru (97. pismo) ne spominje Isusa već samo kršćane.⁴¹ No, važno je to da Plinije svojim pismom (96. pismo) potvrđuje da su kršćani slavili Krista kao Boga.⁴² Prema profesoru novozavjetne literature Murrayju J. Harrisu to pismo nije kršćanski umetak, jer smatra da kršćani ne bi umetnuli tekst u kojemu se navodi da se kršćani odriču Krista i vraćaju tradicionalnim državnim i lokalnim kultovima.⁴³ Nadalje, Benko i A. N. Sherwin-Whitea, britanski povjesničar antičke povijesti, drže Plinijevo pismo autentičnim i smatraju da je moglo doći do napada na kršćane, o kojima izvještava Plinije. Iz Plinijeva pisma još doznajemo i to da su kršćani bili strogi monoteisti, a zbog čega su se očito i našli u problemima.⁴⁴

Benko navodi poznatu epizodu iz povijesti maloazijskog grada Efeza dokumentiranu u *Djelima apostolskim* (Dj, 19, 23), u kojoj je srebrnar Demetrije huškao narod protiv kršćana, jer se bojao da će daljnjim Pavlovim pokrštavanjem doći do smanjenja potražnje za kulturnim predmetima pa konačno i do sloma njegova posla.⁴⁵ Taj primjer Benko iznosi da ukaže na mogući uzrok kažnjavanja kršćana u Plinijevu slučaju, jer i sam Plinije navodi na kraju pisma da su hramovi napušteni i piše da je došlo do smanjenja prodaje žrtvenog mesa.⁴⁶ Također, Benko postavlja pitanje uzroka Plinijeva ponašanja prema kršćanima te potencijalni odgovor na to nalazi u Tertulijanovoj izjavi da je za vrijeme Nerona donijet zakon protiv kršćana, tzv. *institutum Neronianum*, koji bi opravdao Plinijevo okrutno ophođenje s kršćanima.⁴⁷ Ipak, ako je i postojao takav zakon, što je malo vjerojatno, nije izgledno da je ostao na snazi nakon Neronove vlasti, jer su svi ostali njegovi zakoni dokinuti nakon njegove vladavine.⁴⁸

S druge strane, Sherwin-White u svom komentaru 96. pisma spominje da su Grci i Rimljani smatrali da štovanje lokalnih bogova osigurava stabilnost i prosperitet njihovih

³⁸ Van Voorst, *Jesus*, 23–24.

³⁹ *Isto*, 27.

⁴⁰ *Isto*, 28.

⁴¹ *Isto*, 26.

⁴² *Isto*, 29.

⁴³ *Isto*, 27.

⁴⁴ Sherwin-White, *Fifty Letters of Pliny*, 172.

⁴⁵ Benko, *Pagan Rome*, 8.

⁴⁶ *Isto*.

⁴⁷ Benko, *Pagan Rome*, 9.

⁴⁸ *Isto*.

gradova, pa su nekad zabranjivali strane kultove, kao primjerice Izidin kult.⁴⁹ Okupljanje kršćana prije zore, koje spominje Plinije u svom pismu, rimska je vlast mogla smatrati kao tajna, potencijalno urotnička nastojanja kršćana.⁵⁰ Sve to ukazuje na moguće uzroke Plinijeva kažnjavanja kršćana.

2.3. Kornelije Tacit

Rimski povjesničar Kornelije Tacit (1./2. st.) u svojim *Analima*, koji obuhvaćaju razdoblje rimske povijesti od Augustove do Neronove smrti,⁵¹ navodi da je 19. srpnja 64. godine u Rimu izbio požar koji je trajao 6 dana.⁵² Tacit u svom izvještaju povezuje požar i Neronov progon kršćana.⁵³

U svom tekstu o kršćanima Tacit zapisuje:

»To su bili ljudi omraženi zbog svojih sramotnih prijestupa, koje je običan narod zvao kršćanima. Čovjek od kojega nose ime, Krist, bio je pogubljen za vrijeme Tiberijeve vladavine od strane prokuratora Poncija Pilata. To pogubno praznovjerje (*superstitio*) je bilo privremeno potisnuto, ali je iznova počelo izbijati, ne samo u Judeji, izvorištu tog prokletstva, nego i u Rimu, gdje zajedno pristiže sve što je odvratno i sramotno u svijetu te stječe popularnost.«⁵⁴

Carrier smatra taj tekst prvim spominjanjem povijesnog Isusa u izvanbiblijskim izvorima.⁵⁵ Van Voorst ističe da Tacit spominje Krista kao osnivača kršćanstva te Kristovu smrt za vrijeme vladavine Tiberija.⁵⁶ Ipak, Tacit se ne osvrće na Kristov nauk, uskrsnuće i sl., niti spominje je li Krist bio štovan od strane kršćana.⁵⁷

No, nameće se pitanje Tacitova izvora, odnosno, je li koristio kršćanski ili rimski tekst kao izvor informacija o Isusu.⁵⁸ Van Voorst smatra da izvor nije bio neki kršćanski tekst, jer Tacit ne bi koristio kršćanske tekstove zbog svoga negativnog stava prema kršćanima.⁵⁹ Nadalje, Van Voorst razmatra pretpostavku da su Tacitu izvori informacija o kršćanstvu i Kristu bili susreti sa samim kršćanima.⁶⁰ Ti navodni susreti s kršćanima mogli su se događati kad je Tacit postao članom svećeničke organizacije *Quindecimviri sacris faciundis*, koja se bavila nadzorom dopuštenih stranih kultova, ali kršćanstvo ipak tada nije bilo javno priznat

⁴⁹ A. N. Sherwin-White, *Fifty Letters of Pliny*, 172.

⁵⁰ Benko, *Pagan Rome*, 10–11.

⁵¹ Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, 557.

⁵² Van Voorst, *Jesus*, 41.

⁵³ *Isto*, 44

⁵⁴ Kornelije Tacit, *The Annals: The Reigns of Tiberius, Claudius and Nero* (New York: Oxford University Press, 2008), 359–360.

⁵⁵ Carrier, „The Prospect”, 272.

⁵⁶ Van Voorst, *Jesus*, 45.

⁵⁷ *Isto*, 48–49.

⁵⁸ Van Voorst, *Jesus*, 49.

⁵⁹ *Isto*.

⁶⁰ *Isto*, 52.

kult.⁶¹ Stoga niti to nije moglo poslužiti Tacitu kao izvor informacija o Kristu pa Van Voorst zaključuje kako je mogući izvor bilo pismo Poncija Pilata koje je poslao u Rim nakon Isusove smrti, no i ta tvrdnja se Van Voorstu čini malo vjerojatnom, jer rimski upravitelji nisu pisali izvještaje o ne-građanima nakon što su ih dali ubiti.⁶²

Carrier smatra da se u Tacitovu izvještaju o kršćanima krije kršćanska interpolacija, a to bi bila rečenica: »Čovjek od kojega nose ime, Krist, bio je pogubljen za vrijeme Tiberijeve vladavine od strane prokuratora Poncija Pilata«. ⁶³ Carrier ukazuje na to da Plinije Mlađi, koji je bio upoznat s događajima u Carstvu, sve do susreta s kršćanima u Bitiniji nije bio upoznat s kršćanstvom, a vjerojatno je i Tacit bio podjednako slabo informiran o kršćanima. ⁶⁴ Ako se Tacit, poput Plinija Mlađeg, nije izravno susreo s kršćanima, morao je imati nekakav izvor informacija o Isusu. U vezi s tim, Carrier ističe da je rimski državnik i pisac Plinije Stariji, čijim se djelima koristio Tacit, sastavio djelo o rimskoj povijesti u kojoj je posvetio jedan tom svakoj godini Neronove vladavine. ⁶⁵ Carrier zaključuje da Plinije Stariji nije spominjao Krista niti kršćane u opisu Neronova progona kršćana, jer bi onda Plinije Mlađi, koji je vjerojatno bio upoznat s radom svog ujaka, već imao informacije o kršćanskom pokretu prije službe u Bitiniji, a što nije bio slučaj. ⁶⁶ Samim time, niti Plinije Stariji nije mogao biti Tacitov izvor informacija o kršćanima. Problem nepostojanja informacija o Tacitovu izvoru o Kristu i kršćanima je prvi argument koji Carrier iznosi u prilog tome da je riječ o kršćanskoj interpolaciji. Drugi argument je taj da je Tacit izvorno pisao o krešćanima, a ne kršćanima. Naime, Van Voorst ukazuje na to da se u najstarijem rukopisu Tacitova djela iz 11. stoljeća navodi izraz »chrestianoī«, odnosno »krešćani«, ⁶⁷ pa Carrier smatra da je malo vjerojatno da se u izvornom tekstu spominje izraz »kršćani«, jer bi to značilo da je on naknadno prepravljen u »krešćani«. ⁶⁸ Nije dakle izgledno da bi kršćanski prepisivači naknadno mijenjali izraz kršćani u neki drugi. Ako prihvatimo to da je Tacit izvorno pisao o krešćanima, onda bi vjerojatno Tacit pokretača tog krešćanskog pokreta nazvao Hrestom, a ne Kristom, kako bi se podudarala imena pokreta i njegova osnivača. ⁶⁹ Stoga Carrier zaključuje kako je Tacit pisao o krešćanima koji su predstavljali židovsku sektu, a koja nosi ime po Hrestu, kojega je

⁶¹ *Isto*, 52.

⁶² *Isto*, 51. No, Van Voorst odbacuje i tu mogućnost da je riječ o Pilatovu pismu te navodi da rimski upravitelji nisu pisali izvještaje o ne-građanima, a čak i da je Pilat to napisao, taj dokument bi završio u carskoj arhivi i ne bi bio dostupan Tacitu.

⁶³ Carrier, „The Prospect“, 265.

⁶⁴ *Isto*, 267.

⁶⁵ *Isto*, 268.

⁶⁶ *Isto*, 268–269.

⁶⁷ Van Voorst, *Jesus*, 43.

⁶⁸ Carrier, „The Prospect“, 273.

⁶⁹ *Isto*.

spomenuo Svetonije u kontekstu progona za vrijeme cara Klaudija.⁷⁰ Treći Carrierov argument je taj da je Tacit o krešćanima pisao u prošlom vremenu, tj. navodi da ih je »narod zvao krešćanima« (*vulgus Chrestianos appellebat*), što bi značilo da taj krešćanski pokret ne postoji više u Tacitovu vremenu, a što nije bio slučaj s kršćanstvom.⁷¹ Dakle, Carrier negira vezu Svetonijevih i Tacitovih krešćana s kršćanstvom, koje je u njihovo doba bilo marginalna pojava, tako da čak ni sam Plinije Mlađi dugo nije bio upoznat s njim.⁷² Dakle, Carrier smatra da ljudi o kojima su pisali i Svetonije i Tacit nisu bili kršćani, nego krešćani, odnosno Židovi predvođeni Hrestom koji nisu imali nikakve veze s kršćanstvom i s Kristom. Ipak, Carrierov se stav temelji na pretpostavci da je Hrest, kojega spominje Svetonije,⁷³ uistinu bio židovski demagog, odnosno da tu Svetonije nije pogreškom promijenio ime Krist u Hrest. Dakle, razumijevanje Tacitova ulomka djelomično ovisi o razumijevanju Svetonijeva spominjanja Hresta.

3. Grčki izvori

Grčki izvori o povijesnom Isusu su spisi grčkog povjesničara Tala (1./2. st.), filozofa Celza (2. st.), satiričara Lukijana (oko 120.–180.g.) te stoičkog filozofa Mara bar Serapion. Kršćani su bili izrazito čudna pojava Talu, Celzu i Lukijanu, jer su postojale nepremostive razlike između njihovih i kršćanskih uvjerenja. Kršćansko štovanje rassetog čovjeka za Grke bilo potpuno degradirajuće. Stoga je potrebno shvatiti taj jaz između grčke tradicije i kršćanskog nauka i običaja da bi se mogao shvatiti Talov, Celzov i Lukijanov stav o kršćanstvu. Nasuprot Talu, Celzu i Lukijanu, stoički filozof Mara bar Serapion iznosi uglavnom pozitivne stavove o kršćanima i napose Isusu, te nam pruža drugačiji uvid u Isusovu povijesnost od ostalih grčkih izvora.

⁷⁰ *Isto*, 274.

⁷¹ *Isto*, 275.

⁷² Carrier, „The Prospect”, 267.

⁷³ Svetonije Trankvil, *Dvanaest rimskih careva*, 210.

3.1. Tal

Grčki kroničar Tal (1./2. st.) je sastavio je opću povijesti od trojanskog rata do prvog stoljeća,⁷⁴ a to djelo prema Van Voorstu predstavlja najstariji izvanbiblijski izvor o povijesnom Isusu.⁷⁵ Talovo djelo je izgubljeno, ali su pojedini ulomci sačuvani kao citati u djelu *Povijest svijeta*⁷⁶ Seksta Julija Afričkog (3. st.), kršćanskog pisca i kroničara,⁷⁷ a spisi Julija Afričkog očuvani su pak u *Kronikama* Jurja Sincela, bizantskog kroničara i redovnika.⁷⁸

Prvi problem s Talovim ulomkom jest problem vremenskog razdoblja koji je Tal obuhvatio u svojoj knjizi. Naime, crkveni povjesničar Eusebije (2./3. st.) u svojoj *Kronici* navodi da je Tal pisao o razdoblju od pada Troje do 167. olimpijade, a to je vrijeme 112.-109. g. pr. n. e.⁷⁹ Ipak, C. Müller smatra da je riječ o grešci u prepisivanju te da je izvorno Tal pisao do 207. olimpijadi, što je uglavnom i prihvaćeno, no i sam Van Voorst navodi da ne znamo je li došlo do pogreške u prepisivanju ili je uistinu riječ o 167. olimpijadi,⁸⁰ a ako je uistinu riječ o 167. olimpijadi onda je jednostavno nemoguće povezati Isusovu smrt s Talovim izvještajem.

Za vrijeme Isusove smrti došlo je do trosatne pojave tame.⁸¹ Taj prirodni fenomen antički su pisci različito tumačili. Tal je navodno tvrdio da je ta tama uzrokovana pomrčinom Sunca, dok je Julije Afrički takav stav smatrao besmislenim, jer je Isus razapet pred Pashu, a ona uvijek pada na puni Mjesec.⁸² Puni Mjesec se dakako ne može dogoditi u vrijeme pomrčine Sunca, pa je Julije Afrički tvrdio da je ta tobožnja pomrčina zapravo »tama uzrokovana Bogom«,⁸³ jer mu se činilo da je bilo kakvo prirodno objašnjenje te pojave nemoguće.

Dakle, moguće je da Tal svoj komentar o pomrčini nije vezao uz Isusovu smrt, ali Van Voorst smatra da Julije Afrički nije Isusovu smrt samoinicijativno povezivao s Talovim navodom o pomrčini, već da se zapravo referirao na Talov stav, u kojemu su te dvije pojave već bile povezane, te da ga je korigirao.⁸⁴ Ipak, ovaj Van Voorstov se stav ničime ne može potvrditi. F. F. Bruce, veliki novozavjetni stručnjak, smatra da je moguće da je Tal bio upoznat s kršćanskim vjerovanjima, pa samim time i s Isusovom smrću na križu, jer je Talova knjiga

⁷⁴ Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, 557.

⁷⁵ Van Voorst, *Jesus*, 20.

⁷⁶ *Isto*.

⁷⁷ Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, 316.

⁷⁸ Richard Carrier, „Thallus and the Darkness at Christ's Death”, *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 8 (2011–2012), 186, pristup ostvaren 1. V. 2022., <https://www.academia.edu/2211991>

⁷⁹ Van Voorst, *Jesus*, 22.

⁸⁰ *Isto*.

⁸¹ *Isto*.

⁸² Van Voorst, *Jesus*, 20.

⁸³ *Isto*, 21.

⁸⁴ *Isto*.

nastala 52. godine, dakle, nedugo nakon progona Židova iz Rima.⁸⁵ No ta pak tvrdnja ovisi o tome je li Svetonije, u svom izvještaju o progonu Židova iz Rima, uistinu opisivao progon kršćana ili tek progon buntovnih Židova. Čak i ako se pretpostavi da su uistinu proganjani kršćani, potrebno je postaviti pitanje je li i kako je Tal uopće mogao znati za taj progon? Naime, morao je boraviti u Rimu da bi bio upoznat s tim događajem, a to je malo vjerojatno.

Ako je uistinu Talovo djelo obuhvaćalo i prvu polovicu prvog stoljeća nove ere to bi značilo da je ta pojava tame za vrijeme Isusove smrti bila poznata i izvan kršćanskih krugova. No, da je uistinu došlo do sveopće tame za vrijeme Isusove smrti, taj bi fenomen dokumentirali i drugi toodobni autori, a to nije slučaj.⁸⁶ Zaključno, može se zaključiti da je Talov izvještaj problematičan, jer je za njegovo prihvaćanje potrebno prihvatiti nekoliko upitnih pretpostavki.

3.2 Celzo

Platoničar Celzo (2. st.) sastavio je protukršćanski spis *Prava doktrina* oko 175. godine, ali on nije sačuvan i tek su nam njegovi ulomci sačuvani u Origenovoj apologiji *Protiv Celza*, zato Celzov izvještaj o povijesnom Isusu treba uzeti s rezervom, jer o njemu doznajemo posredno preko Origena,⁸⁷ a uz to je Celzov spis napisan gotovo stoljeće i pol nakon Isusove smrti. Celzova kritika kršćanstva i Isusa više je filozofske nego povijesne naravi.⁸⁸

O Isusu Celzo navodi da je on izmislio »priču o svom rođenju od djevice [...]«, da je on »došao iz židovskog sela i od siromašne seoske žene koja je zarađivala za život predenjem«, a onda ju je »otjerao suprug, koji je po zanimanju bio stolar, kad je osuđena za preljub«, a nakon toga je ona »potajno rodila Isusa«. ⁸⁹ Nadalje se navodi da je Isus »bio siromašan, zaposlio se kao radnik u Egiptu i tamo je naučio određene magične moći na koje su Egipćani ponosi«. ⁹⁰ I nakon toga se Isus vratio »pun ponosa na ove moći i dao je sebi titulu Boga«. ⁹¹ Valja naglasiti da je Celzo tvrdio da je Isus sin vojnika Pantera, a s kojim je Isusova majka načinila preljub. ⁹² No, tvrdnja da je Pantera bio Isusov otac potječe još od ranih Židova, koji su na taj način objašnjavali Isusovo rođenje. ⁹³

⁸⁵ F. F. Bruce, *Jesus and Christian Origins Outside the New Testament* (London: The Chaucer Press, 1984), 30.

⁸⁶ Carrier, „Thallus”, 186.

⁸⁷ Van Voorst, *Jesus*, 64.

⁸⁸ *Isto*, 68.

⁸⁹ Origen, *Contra Celsus* (Cambridge: Cambridge University Press, 1953), 28.

⁹⁰ *Isto*.

⁹¹ *Isto*.

⁹² *Isto*, 31.

⁹³ Van Voorst, *Jesus*, 67.

Celzova optužba da je Isus prakticao magiju je vrlo značajna, jer je prema rimskom pravu bilo kakvo prakticanje magije bilo kažnjavano smrću.⁹⁴ Dakle, očito je najranije kršćanstvo predstavljalo nepoznanicu grčko-rimskim autorima, koji su, zbog pomalo mističnog karaktera, kršćanstvo povezivali s magijom.

Značajno je i to što se u Celzovu djelu navodi da je Isus bio religijska figura. Kao što je to prethodno navedeno u ovom potpoglavlju, Celzo je govorio da je Isus ima svoju zajednicu u kojoj se proglašavao Bogom.⁹⁵

3.3. Lukijan

Lukijan (oko 120.–180.g.), grčki satiričar rodom iz Sirije, u svom pismu *O Peregrinovoј smrti*⁹⁶ ismijava filozofa Peregrina iz Pariona kao šarlatana koji je iskoristio kršćansku gostoljubivost i u kršćanskoј zajednici u Palestini dosegao visok položaj njihova predvodnika.⁹⁷ S obzirom na to da u Lukijanovo djelo imamo neposredan uvid, za razliku od djelā Tala i Celza, Lukijanovi navodi o povijesnom Isusu najrelevantniji su grčki izvor, uz pismo Mara bar Serapion, i važno ga je razmotriti jer Lukijan donosi informacije o kršćanskom štovanju Isusa razapetog u Palestini.

Lukijan navodi da je pri susretu s kršćanima Peregrin »naučio čudesnu predaju kršćana, družeći se s njihovim svećenicima i pisarima«, a kršćani, napominje Lukijan, štiju »čovjeka koji je razapet u Palestini zato što je unio ovaj novi kult u svijet«. ⁹⁸ Kasnije, Lukijan navodi da kršćani smatraju da su jedni drugima braća te uz to odbacuju »grčke bogove štijući tog rassetog sofista i živeći po njegovim zakonima«. ⁹⁹

Van Voorst smatra da ovaj Lukijanov izvještaj ima nekoliko važnih točaka, a to su: spominjanje Isusova raspeća u Palestini, kršćansko življenje po Isusovim pravilima i kršćansko življenje u bratskoј ljubavi.¹⁰⁰ Lukijanovo ocjenjivanje kršćanske predaje kao čudesne upućuje na to da je rano kršćanstvo bilo obilježeno, očito, nekakvim čudnim religijskim nasljeđem, kao što je to učenje o Isusovoj božanskoј prirodi, a što upućuje na to da je i sam povijesni Isus bio za Lukijana i Grke nekakva mistična figura. Također, vrlo je važna i informacija da je Isus rasset zbog osnivanja kršćanstva.¹⁰¹

⁹⁴ Isto, 77.

⁹⁵ Origen, *Contra Celsus*, 28.

⁹⁶ Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, 394.

⁹⁷ Van Voorst, *Jesus*, 58.

⁹⁸ Van Voorst, *Jesus*, 59.

⁹⁹ Isto.

¹⁰⁰ Isto, 60.

¹⁰¹ Isto, 63.

3.3. Mara bar Serapion

Sirijski stoički filozof Mara bar Serapion poznat nam je po svom pismu upućenom sinu Serapionu. Ne znamo kada je Mara točno živio a njegovo se pismo različito datira.¹⁰² U pismu se spominje da su Židovi poraženi, a što se može odnositi na pad Jeruzalema 70. godine ili na ishod židovskog ustanka iz perioda 132.-135. godine.¹⁰³ Pretpostavlja se da je Mara pisao neposredno nakon jednog od tih dvaju židovskih poraza, pa se može zaključiti da mu pismo potječe ili iz 70-ih ili 130-ih godina. Van Voorst smješta pismo u razdoblje neposredno nakon 135. godine jer se pismu navodi da su se Židovi nakon poraza razišli diljem svijeta, a što se uistinu i dogodilo nakon Drugog židovskog ustanka (132.-135.).¹⁰⁴

Što se tiče Marina izvora o Isusu, vjerojatno je riječ o nekršćanskom tekstu jer Mara nije spomenuo Isusovo uskrsnuće, a nazvao ga je »mudrim kraljem« što nije bio dio starokršćanske kristologije.¹⁰⁵ Ipak, spominjanje židovske krivnje za Isusovu smrt ukazuje na to da je izvor mogao biti kršćanski, budući da se taj narativ razvio u starokršćanskoj literaturi.¹⁰⁶ Vjerojatno je, stoga, da je Mara koristio i kršćanske i nekršćanske izvore o Isusu.¹⁰⁷

Jedini dostupan prijepis pisma se nalazi u Britanskom muzeju, a datira ga se u 7. st.¹⁰⁸ U pismu Mara bar Serapion navodi sljedeće:

»Kakvu su korist imali Atenjani što su ubili Sokrata, za što su im naknada bili glad i kuga? Ili [kakvu su korist imali] ljudi Samosa što su spalili Pitagoru, jer im je u trenu zemlja bila prekrivena pijeskom? Ili [kakvu su korist imali] Židovi što su ubili svog mudrog kralja, zbog toga im je oduzeta kraljevina. Bog pravedno osvećuje ta tri čovjeka: Atenjani su poumirali od gladi, Samljane je preplavilo more, a Židovi, opustjeli i potjerani iz svog kraljevstva, raspršeni su po svim zemljama. Ali Sokrat nije mrtav, zbog Platona; niti Pitagora [nije mrtav], zbog statue Junone; niti je mudri kralj [mrtav], [on živi] zbog zakona koje je objavio«.¹⁰⁹

Pitanje je li Mara bio kršćanin ključno je za razumijevanje njegove reference. Činjenica da ne spominje Isusa imenom može značiti da nije tako dobro poznao Isusa kao primjerice Pitagoru i Sokrata pa to sugerira da nije bio kršćanin.¹¹⁰ S druge strane, Van Voorst ne osporava da je Mara mislio na Isusa kada piše o mudrom kralju, jer je na Isusov križ bio

¹⁰² *Isto*, 53–56.

¹⁰³ *Isto*, 56.

¹⁰⁴ *Isto*.

¹⁰⁵ *Isto*, 57.

¹⁰⁶ *Isto*.

¹⁰⁷ *Isto*.

¹⁰⁸ Van Voorst, *Jesus*, 53.

¹⁰⁹ *Isto*, 54.

¹¹⁰ Josef Blinzler, *The Trial of Jesus* (Westminster: The Newman Press, 1959), 35.

prikovan natpis s titulom kralja (Mk 15, 26).¹¹¹ Iako je možda Mara bar Serapion bio monoteist, vjerojatno nije bio kršćanin, s obzirom na to da Isusa izjednačava sa Sokratom i Pitagorom. Naposljetku, Marini navodi o Isusu su izrazito važni jer nam potvrđuju da je Isus imao grupu svojih sljedbenika među kojima je širio svoj nauk.

3. Židovski izvori

Židovski izvori o povijesnom Isusu su *Židovske starine* židovskog povjesničara Josipa Flavija (1. st.) te *Talmud*, židovski religijski zakonik koji predstavlja kompilaciju rabinskih tekstova zapisivanih od kraja 1. do 7. stoljeća.¹¹²

3.1 Josip Flavije

Židovski je povjesničar Josip Flavije (1. st.) nakon židovskog ustanka 66. god. kao naturalizirani Rimljanin ostatak je života proveo u Rimu kao dvorski povjesničar Flavijevaca.¹¹³ U svom djelu *Židovske starine* sastavljenom na grčkom jeziku prikazuje židovsku povijest.¹¹⁴ U 18. knjizi Josip Flavije navodi:

»U to vrijeme je živio Isus, koji je bio mudar čovjek, ukoliko je uopće umjesno zvati ga čovjekom; jer je on počinio prekrasna djela, i bio učitelj takvih ljudi koji su sa zadovoljstvom primali istinu. K sebi je privukao jednako mnogo Židova i veliki broj pogana. On je bio Krist, Mesija. A kada ga je Pilat, na nagovor glavnih ljudi među nama, osudio na razapinjanje, oni koji su ga voljeli najprije ga se nisu odrekli, jer im se on ponovo pojavio živ nakon tri dana, kao što su proroci Božji prorekli ove i bezbroj drugih prekrasnih stvari o njemu. A rod kršćana, tako nazvanih po njemu, do danas nije izumro.«¹¹⁵

¹¹¹ Van Voorst, *Jesus*, 54.

¹¹² Peter Schäfer, *Jesus in the Talmud* (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2007), 6.

¹¹³ Van Voorst, *Jesus*, 63.

¹¹⁴ *Isto*, 82.

¹¹⁵ Josip Flavije, *Jevrejske starine* (Beograd: Dveri, 2008), 788.

Taj dio Flavijevih *Židovskih starina* poznat je kao *Testimonium Flavianum*, ali postoji i šira, ruska verzija tog izvještaja poznata kao *Testimonium Slavianum*, koja se pojavila početkom 12. st.¹¹⁶ Ipak, potonja verzija je gotovo sigurno u potpunosti kršćanska interpolacija, jer se u njoj iznosi kršćanski narativ o krivnji Židova za Isusovu smrt, a koji se razvio nakon života Josipa Flavija.¹¹⁷ S druge strane, iako ne posve neproblematičan, *Testimonium Flavianum* smatra se izrazito važnim za razumijevanje povijesnog Isusa. Primjerice, Van Voorst djelomično prihvaća taj ulomak, ali smatra da sadrži kršćanske interpolacije.¹¹⁸ Dakle, podatke iz tog ulomka možemo podijeliti u dvije kategorije, od kojih se u prvoj nalaze originalne Josipove informacije, a druga se sastoji od naknadnih kršćanskih interpolacija. U prvu skupinu spadaju izjave da je Isus bio mudar i čudotvorac, izjava da su ljudi prihvaćali njegovu istinu te da je pridobio da je oko sebe okupljao Židove i pogane.¹¹⁹ Što se tiče prve izjave, Josip je kralja Solomona i proroka Daniela nazvao mudrim ljudima, te je analogno moguće da je na isti način okarakterizirao i Isusa.¹²⁰ K tome, kršćani vjerojatno ne bi Isusa nazvali samo mudrim.¹²¹ Izjava da je Isus činio »nevjerojatna djela« može se činiti kršćanskim dodatkom, ali ta izjava na izvornom, grčkom jeziku može značiti i »zapanjujuća/kontroverzna djela«, pa se može pretpostaviti da kršćani ne bi odabrali dvosmisleni riječ.¹²² Nadalje, izjava da su ljudi s zadovoljstvom prihvaćali njegovu istinu također vjerojatno ne potječe od kršćanskih prepisivača, zato što su starokršćanski autori izbjegavali koristiti riječ zadovoljstvo u pozitivnom kontekstu.¹²³ Tvrdnja da je Isus pridobio »mnogo Židova i veliki broj pogana« također vjerojatno nije kršćanska interpolacija, jer se Isusov nauk za njegova života zadržao uglavnom u krugu Židova pa je tu riječ o Josipovu anakronizmu.¹²⁴

Drugu skupinu informacija iz Josipova ulomka čine vjerojatne kršćanske interpolacije, a to bi bile izjave: »ukoliko je uopće umjesno zvati ga čovjekom«, »On je bio Krist« te navod da se Isus ukazao učenicima tri dana nakon svoje smrti.¹²⁵ Ključna izjava je ta da je Isus bio Krist, čime se sugerira da je sam Josip vjerovao u Isusa kao Krista, Mesiju. Josip ne bi Isusa smatrao mesijom, jer je u knjizi *Židovski rat* naveo da je general, a kasnije car, Vespazijan mesija koji je navješten u biblijskim proročanstvima.¹²⁶

¹¹⁶ Van Voorst, *Jesus*, 84–87.

¹¹⁷ *Isto*, 87.

¹¹⁸ *Isto*, 91–92.

¹¹⁹ *Isto*, 89–90.

¹²⁰ Van Voorst, *Jesus*, 89.

¹²¹ *Isto*.

¹²² *Isto*.

¹²³ *Isto*, 90.

¹²⁴ *Isto*.

¹²⁵ *Isto*, 91–92.

¹²⁶ *Isto*.

Prva referenca na taj Josipov odlomak iz 18. knjige *Židovski starina* jest u djelu *Crkvena povijest* grčkog crkvenog povjesničara Eusebija iz Cezareje (3./4. st.).¹²⁷ S druge strane, Origen, jedan od najplodnijih i najznačajnijih starokršćanskih mislioca i pisaca, naveo je da Josip nije vjerovao u Isusa kao Krista te on ne spominje druge Josipove navode o Isusu, a koji bi Origenu bili vrlo korisni, dok ih nekoliko desetljeća nakon Origena navodi upravo Eusebije.¹²⁸ To znači da se izmjena Josipova teksta dogodila u razdoblju između Origena i Eusebija.¹²⁹

Nadalje, u 20. knjizi *Židovskih starina* Josip Flavije i drugi put spominje Isusa. U tom dijelu knjige Josip se bavi smrću Jakova, vođe crkve u Jeruzalemu, te navodi da je on bio »brat Isusa zvanog Krist«.¹³⁰ Tu vjerojatno nije riječ o kršćanskoj interpolaciji, jer on Isusa ne naziva Kristom, već samo potvrđuje da su ga neki tako nazivali.¹³¹

Tim dvama spominjanjima Isusa, Josip je omogućio ponajbolji uvid u povijesnog Isusa, kojega smatra mudrim, vođom određene grupe Židova i zapravo osobom koju je pratio glas čudotvorca.

3.2. Talmud

Talmud predstavlja široki korpus različitih rabinskih tekstova, od zakonskih odredbi do rabinskih komentara na židovsku *Bibliju*.¹³² Dostupne su nam dvije verzije *Talmuda*, *Jeruzalemski/Palestinski Talmud* iz 5. st. i *Babilonski Talmud (Bavli)* koji je dovršen u 7. st.¹³³ Za istraživanje povijesnog Isusa ključan je *Bavli*.¹³⁴ Prema Peteru Schäferu u *Bavliju* se pronalaze najznačajnije informacije o povijesnom Isusu koje datiraju u 3. ili rano 4. st., a cjelokupan opis Isusa predstavlja razrađeni protunarativ čiji je cilj osporiti novozavjetnu predaju o Isusu.¹³⁵ Dakle, osnovni razlog Isusova spominjanja u rabinskim tekstovima nije bio analiza njegova povijesnog karaktera nego iznošenje kritike lika i djela Isusa Krista, što otežava razumijevanje podataka o povijesnom Isusu.¹³⁶ Također, problem s *Talmudom*, kao izvorom za povijesnog Isusa, je i to da nemamo rabinske tekstove iz 1. i prve polovice 2.

¹²⁷ Isto, 92. Škiljan, *Leksikon antičkih autora*, 193.

¹²⁸ Van Voorst, *Jesus*, 92–97.

¹²⁹ Isto.

¹³⁰ Van Voorst, *Jesus*, 83.

¹³¹ Isto.

¹³² Schäfer, *Jesus*, 6–7.

¹³³ Isto, 7.

¹³⁴ Isto, 8.

¹³⁵ Isto, 8–9.

¹³⁶ Van Voorst, *Jesus*, 104.

stoljeća, što znači da su se informacije o Isusu prenosile usmenom predajom sve dok rabini nisu počeli zapisivati tu predaju.¹³⁷

U *Bavliju* iz 14. st. se navodi da se Isusova majka zvala Miriam te da je imala muža Stada i ljubavnika Panderu,¹³⁸ čije se ime drugdje mijenja u Pantera. U palestinskom se učenju iz 2. st. navodi da je ime Stada označavalo zapravo Isusovu majku, a ne oca, jer bi to ime potjecalo od hebrejsko-aramijske riječ koja znači »biti nevjerna«.¹³⁹ Dakle, obje se židovske tradicije slažu da je Isusova majka bila preljubnica te se uz to u *Talmudu* navodi da je Isus u Egiptu naučio koristiti magiju, a sve se to podudara s Celzovim izvještajem o Isusu.¹⁴⁰ Jedina razlika između Celza i Talmuda je u tome što Celzo eksplicitno spominje Isusa kao sina te preljubnice, dok su rabini to vješto izbjegavali.¹⁴¹ Shodno toj podudarnosti, Schäfer je zaključio da je postojao stariji židovski izvor kojega su koristili i Celzo i rabini.¹⁴²

Židovi su Isusa vidjeli kao bogohulnika i idolopoklonika, htjeli su ga ubiti vješanjem i to radi čarobnjaštva i poticanja Izraela na idolopoklonstvo.¹⁴³ Tvrdnja da je Isus Sin Božji rabinima se činila bogohulnom, a čarobnjaštvom su smatrali Isusovo činjenje čuda.¹⁴⁴ Stoga, Schäfer zaključuje da su rabini za komentiranje Isusa, barem u ovim slučajevima, koristili novozavjetne spise.¹⁴⁵ To predstavlja i ključan problem rabinskih spisa, jer se oni uglavnom temelje na izvrtanju novozavjetne predaje te time malo doprinose spoznaji povijesnog Isusa, osim u onoj mjeri u kojoj vjerodostojno prenose ranu židovsku usmenu predaju o Isusu.

No, važno je to da rabinski navodi ne osporavaju Isusovo postojanje, nego Isusov božanski karakter u kojeg su vjerovali kršćani. Štoviše, rabini su mogli osporavati i Isusovo postojanje, što bi možda bilo i jednostavnije od iznošenja kompleksnog protunarativa, ali to ipak nisu činili. Stoga, niti u usmenoj, a posljedično niti u pisanoj, rabinskoj se tradiciji ne dovodi u pitanje povijesno postojanje Isusova lika, što je važan podatak u razumijevanju Isusa iz Nazareta.

¹³⁷ *Isto*, 105.

¹³⁸ Schäfer, *Jesus*, 16–17.

¹³⁹ *Isto*, 17.

¹⁴⁰ *Isto*, 19.

¹⁴¹ Schäfer, *Jesus*, 19.

¹⁴² *Isto*, 20.

¹⁴³ *Isto*, 64.

¹⁴⁴ *Isto*.

¹⁴⁵ *Isto*.

4. Zaključak

Kao što je u radu prikazano, Isusov historicitet kompleksan je historiografski problem, jer su nekršćanski izvanbiblijski izvori, koji su ovdje prikazani, ujedno i korisni i problematični za analizu povijesnog Isusa. S jedne strane, oni su zbog svog nekršćanskog karaktera nužni za sveobuhvatniju analizu Isusa. S druge strane, njih su pisali autori koji su često bili ili izrazito negativno nastrojeni prema Isusu i kršćanima ili su bili slabo informirani u vezi s njim. Ipak, iako je takav problem neizbježan, obrađivani izvori nude solidan uvid u lik i djelo Isusa iz Nazareta. Možda i najproblematičniji izvori, Svetonijev, Plinijev i Tacitov, omogućavaju uvid u starokršćanski pokret. Svetonijev i Tacitov spis sporniji su od Plinijeva, jer Svetonije spominje Hresta, koji možda uistinu nema nikakve veze s Kristom, a Tacitovo spominjanje Isusa, ako je zaista Svetonije pisao o židovskom demagogu Hrestu, predstavlja vrlo vjerojatno kršćansku interpolaciju, a o čemu je pisao i Carrier. Plinije Mlađi, čiji tekst je vrlo vjerojatno autentičan, spominje da su kršćani zbog svoje vjere bili spremni trpjeti njegove kazne, što ukazuje na to da su stari kršćani predstavljali jednu ozbiljnu i u svoje ideje uvjerenu religijsku skupinu, koja je Isusa smatrala božanskim vođom. Grčki izvori nam nude nešto drugačije viđenje Isusa. Najsporniji grčki izvor je Talov spis koji, ako je uistinu problematizirao tamu za vrijeme Isusove smrti, predstavlja važan izvanbiblijski izvor, no ne možemo sa sigurnošću tvrditi da je Tal uopće opisivao događaje prvog stoljeća pa tako niti Isusovu smrt. Celzov spis o Isus je bitan, jer se njime potvrđuje da je Isus imao svoju sljedbu, te da su ga neki smatrali čudotvorcem. Lukijanov spis je izrazito važan zato što je očuvan u izvornom obliku i zato što spominje Isusovo raspeće u Palestini i to zbog osnivanja kršćanstva. Pismo Mara bar Serapiona, koji je vjerojatno koristio i kršćanske i nekršćanske izvore, predstavlja dragocjen izvor informacija o povijesnom Isusu, jer je Isusa smatrao mudrim židovskim kraljem te je naveo to da je imao grupu sljedbenika među kojom je širio svoj nauk. Za razumijevanje

povijesnog Isusa važni su i Josipovi odlomci u kojima Isusa smatra čudotvorcem. S druge strane, *Talmud*, iako donosi upitne Isusove biografske podatke koji su zapravo dio protukršćanskog narativa, ne osporava Isusovo postojanje, a što ukazuje da su moguće i rabini, svjesni činjenice da je Isus uistinu živio u prvom stoljeću, odlučili desetljećima nakon njegova života stvoriti protunarativ koji bi osporio Isusov božanski karakter, koji je temeljna točka kršćanske vjere. Dakle, zaključno, iz analiziranih izvora može se zaključiti da je Isus uistinu postojao, da je raspet zbog osnivanja vjerske sekte koja će se razviti u kršćanski pokret, da je širio novi nauk i da su ga neki smatrali Kristom za što su bili spremni i poginuti, o čemu piše Plinije Mlađi.

5. Literatura

1. Ando, Clifford. *Imperial Rome AD 193 to 284: The Critical Century*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2012.
2. Beard, Mary; North, John; Price, Simon. *Religions of Rome: Volume I, A History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
3. Benko, Stephen. *Pagan Rome and the Early Christians*. London: B. T. Batsford LTD., 1985.
4. Blinzler, Josef. *The Trial of Jesus*. Westminster: The Newman Press, 1959.
5. Bruce, F. F. *Jesus and Christian Origins Outside the New Testament*. London: The Chaucer Press, 1984.
6. Carrier, Richard. „Thallus and the Darkness at Christ's Death”, *Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism* 8 (2011–2012., pristup ostvaren 1. V. 2022., <https://www.academia.edu/2211991>)
7. Carrier, Richard. „The Prospect of a Christian Interpolation in Tacitus, ‘Annals’ 15.44”. *Vigilae Christianae* 68 (2014), br. 3: 272., pristup ostvaren 29. IV. 2022., <https://www.jstor.org/stable/24754364>)
8. Clark, Gillian. *Christianity and Roman Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
9. Goodman, Martin. „Judea”, u *Cambridge Ancient History Vol. 10. The Augustan Empire, 43 B. C.–A. D. 69*, ur. Alan K. Bowman, Edward Champlin i Andrew Lintott. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

10. Horsley, Richard A. „Unearthing a People's History”, u *Christian Origins: A People History of Christianity, Volume 1*, ur. Richard A. Horsley. Minneapolis: Fortress Press, 2005.
11. Josip Flavije, *Jevrejske starine*. Beograd: Dveri, 2008.
12. Justin, *Apologije*. Split: Verbum, 2012.
13. Origen, *Contra Celsus*. Cambridge: Cambridge University Press, 1953.
14. Schäfer, Peter. *Jesus in the Talmud*. Princenton and Oxford: Princeton University Press, 2007.
15. Sherwin-White, A. N. *Fifty Letters of Pliny: Selected and edited with introduction and notes by A. N. Sherwin-White, M.A. Fellow and tutor st. John's College, Oxford. Second edition*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
16. Svetonije, Gaj Trankvil. *Dvanaest rimskih careva*. Rijeka: Riječka tiskara, 1978.
17. Škiljan, Dubravko. *Leksikon antičkih autora*. Zagreb: Matica hrvatska, 1996.
18. Tacit, Kornelije. *The Annals: The Reigns of Tiberius, Claudius and Nero* (New York: Oxford University Press, 2008), 359–360.
19. Van Voorst, Robert E. *Jesus Outside the New Testament: An Introduction to the Ancient Evidence*. Grand Rapids, Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company, 2000.
20. Wilson, A. N. *Paul: The Mind of the Apostle*. London, New York: W. W. Norton & Company, 1997.